

KURTULUŞ SAVAŞI ÖNCESİ AZINLIKLAR SORUNUNA BİR BAKIŞ

Prof. Dr. HASAN KÖNİ

Giriş

I nci Dünya Savaşı'nda, kendilerine devlet kurabilecekleri vaadi verilerek kandırılan azınlıklar eski devletleri Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Ruslar, İngilizler, Fransızlar ve Amerikalılarla işbirliğine girmişlerdir. Almanya ise Avrupa içindeki azınlıkları yukarıda adı geçen müttefiklere karşı kullanma çabaları içinde idi. Ermenilerin ve Rumların ve Süryanilerin İngiliz, Fransız ve Ruslar tarafından Kurtuluş Savaşı öncesi kullanılmaları, ileri sürülmeleri hakkında birçok eser olmasına karşın müttefikleriyle birlikte Bakü ve Orta Doğu petrolü peşinde koşan Amerika'nın rolü konusunda kapsamlı bir araştırma yapılmış değildir. Oysa, Amerika aynı diğer müttefikleri gibi azınlıkların peşinde koşmuştur. Başkan Wilson tarafından yayınlanan ve çeşitli soyların devlet kurlmalarını öneren on-dört nokta ilk bakışta her ne kadar Türklere ümit vermiş olsa da asıl amacın Osmanlı toprakları üzerinde azınlıkların kuracağı yeni devletlere yol açmak olduğu anlaşılmaktadır. Hatta ABD, Erzurum Kongresi sırasında manda sorunu görüşülürken mandater olma konusunda epeyi ümit beslemiştir. General Harbord'un Ermeniler konusundaki raporu bugün iyi bilinen konulardandır. Amerika'yı Osmanlı İmparatorluğunun yağmasından geri çeken olay, acemiliği yüzünden 1917 yılında, yani savaş başladıktan üç yıl sonra savaşa katılmasına karşın, en büyük asker kaybına uğramış olmasıdır. Amerikan kamuoyu gereksiz buldukları bu kayıp karşısında Amerika'nın Avrupa'nın işlerinden el çekmesini sağlamıştır. Amerika'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki azınlıklara karşı tutumunu Washington'daki arşiv belgelerinin ışığında incelemeye

çalışacağız. Bu inceleme bize Kurtuluş Savaşı'nın ne zor şartlar altında gerçekleştiğini daha iyi açıklayacağı gibi bu savaşı yapanların dehasını da bir daha kanıtlayacaktır.

1 - Amerika'nın Görevi

İngiltere'nin Kafkaslar'dan 1918'den sonra başarısız bir biçimde çekilmesinden sonra Amerika'ya yüklenen görev Ermenistan'ın hamisi olmasıydı. Oysa, yukarda belirttiğimiz gibi, 1919-1920 seneleri içinde Amerikan Senatosu Versay Antlaşması'nı reddetmiş ve yalnızca Versay'ı reddetmekle kalmayıp Ermenistan konusunda da çekimser kalmayı yeğlemişti. Bazı yazarlara göre Amerika'nın Orta Doğu'daki tutumu Dışişleri Bakanının Fransız Büyükelçisi'ne Başkan Wilson adına gönderdiği cevabı notada belirlenmektedir¹.

24 Mart 1920 tarihli bu notaya göre, Amerika San Remo Barış Konferansı'na temsilci göndermeyecek, Osmanlı İmparatorluğu ile barış antlaşması imzalamayacak ancak, kendi görüşlerinin barış antlaşmasında yer almasını isteyecektir. Ayrıca ABD, Başkan Wilson'un bu notada yer alan görüşlerine göre, Orta Doğu'da açık-kapı politikası uygulanmasından yana idi. Bu politika ile Amerika, Orta ve Yakın Doğu pazarlarının Amerikan iş adamlarına açık olmasını istiyordu.

24 Mart tarihli notanın getirdiği ortamda ABD'nin Orta Doğu işlerine karışmayıp yalnızca etkin olmaya çalışmasını sağlayan bazı faktörler bulunmaktadır. Bunların başında General James G. Harbord'un raporu gelmektedir. Raporda Harbord, Ermeni nüfusunun bir devlet kurmaya yetmeyeceğini belirtmiş ve Ermeni hükûmetine manda himayesinde yapılacak yardımların 750 milyon doları aşacağını hesaplamıştır. Pek Türk dostu olmamakla birlikte olayları Amerika'nın lehine gerçekçi bir biçimde yorumlayan Amir al Bristol da bu kararların alınmasında önemli bir rol oynamıştır. Her ne kadar ABD'in manda yönetiminde insancıl duyguların öneminden bahsedilse de malî ve stratejik çıkarların daha önemli bir rol oynadığı dikkati çekmektedir. Amerika, bu iki önemli adamının yaz-

1 David Fromkin, *A. Peace to End All Peace*, Avon Books, New York, 1989, s. 533.

dıklarını ve davranışlarını izleyen ayrıca rapor veren kimseleri de onlarla birlikte bulundurmıştır. Bu kimseler özellikle Harbord'un işinin ehli ve tarafsız bir insan olduğunu Başkan Wilson'a iletmışlerdir². Böylece Amerika geniş bir biçimde hazırladığı Ermeni devleti haritalarını Washington'daki arşivine gömmek zorunda kalmıştır.

Amerikalıların Ermeni devletini desteklemekten alıkoyan diğer bir husus Anadolu Müslüman halkının bir bütün olduğuna dikkati çeken raporlardır. Bristol, 5 Ekim 1920 tarihli raporunda Türk ve Kürtlerin, Rus sınırında birlikte savaştıklarını ve çoğu müfreze liderlerinin ise Türk olduğunu bildirmiş ve bu toprakların Ermenilere verilmesi durumunda sınırların ancak askerî otoritelerce korunabileceğini açıklamıştır. İçerde birçok malî sorunları olan ve halkının çoğunluğu savaşa karşı bulunan ABD bu sınırlar için silâhlı bir çatışmaya girmekten de kaçınmıştır³.

Bristol'un dikkati çektiği diğer bir husus kendisine sürekli haber bombardımanı yapan Ermenilerin propagandalarıdır. Ermeniler, imzalanacak olan "Sevres Antlaşması"nın desteklemek amacıyla Türklere karşı çeşitli operasyonlara girişmiş olmalarına karşın gönderdikleri haberlerde, özellikle Amerikalılara, Türko-Tatarların, Bolşeviklerle birlikte kendilerine saldırmak üzere olduklarını bildirmektedirler. Hatta iddialarında biraz daha ileri giderek Amerikalıların, İngiliz ve Fransızlarla bu verimli Doğu bölgesinde yerleşme amaçlarını da hesaplayarak İtalyanların açıkça, Fransız ve İngilizlerin ise dolaylı olarak Mustafa Kemal'e yardım ettiklerini söylemektedirler⁴. Ancak, Bristol durumu Washington'a yansıtırken aslında Ermenilerin Bolşeviklerle, Kemalistlere karşı işbirliğine girme çabaları içinde olduğunu belirtmektedir. Bristol, 27 Ekim 1920 tarihli bir başka raporunda ise Erivan'daki Rus temsilcisinin Mustafa Kemal'e gidecek olan savaş malzemeleri için Ermenistan'dan geçen demiryollarını kullanmak amacıyla başvurduğunu ve Ermenistan olarak Sevres Antlaşması'nı reddetmelerini istediğini ve Rus silâh ve cephanesinin motorlarla

2 Bkz. National Archives, T-1193-1, George L. Richards adlı Massachusettsli tıp danışmanı General Harbord'un raporlarında yazdıklarının doğru olduğunu gizlice Başkan Wilson'a bildiriyordu: 760J.67/47 no.lu belge.

3 *Report of the American Military Mission to Armenia*, 66 th Congress, 2d Session, doc. 266, April 13, 1920, s. 3.

4 T-1193-1, 760J. 67/44, 13 October 1920.

Trabzon'a geldiğini açıklamaktadır⁵.

Türk ordusunun başarılı manevraları Ermeni örgütlerinin bütün çabalarına rağmen Amerika'nın Ermeni devleti projesini ve topraklarını genişletme amacını önlemiştir. Ancak Ermeni davasını savunanlar olayı canlı tutmaya çalışmışlar ve Demokratik Parti 1924 seçim kampanyasında Ermeni davasını savunmuş ve bu baskılar sonucu Türk topraklarında Ermenilere yer verilmediği için Lozan Antlaşması imzalanmamıştır. Hatta Lozan Konferansı'nın ilk oturumları sırasında Amerikan Elçisi Child, 30 Aralık 1922 günü verdiği resmî demeçte Amerika'nın bu antlaşma çalışmalarına katılmamasına rağmen Ermeni Ulusal Evi ile ilgili konularda taraf olmak istediğini ve Amerika'da bulunan Ermenilere bu konunun konferansta ele alınacağı konusunda söz verildiğini ilân etmiştir. Ancak Amerikan önerisi yerine Dr. Fridjtof Nansen'in azınlıkların Lozan'da değiş tokuş önerisi kabul edilmiştir. Antlaşmanın yayımlanması üzerine Ermeniler Amerika'da büyük gösterilere girişmişler ve Amerikan temsilcisinin Ermeni Ulusal Evi projesini Chester'e verilen demiryolu projesi ve petrol arama imtiyazları karşısında sattığını ileri sürmüşlerdir. Senato'da Ermeni iddialarını ileri süren Senatör King bir de senato araştırması istemiştir⁶.

Amerika'nın bu tutumu Mustafa Kemal hükümetini rahatsız etmiş ve 15 ve 16 Ocak tarihli Vakit gazetesinde Amerikan Elçisi Child'in gözlemci statüsünün çok ötesine gittiği ve hareketlerinin kınandığı açıklanmıştır. Amerikan Dışişleri Bakanı Grew ise yaptığı resmî açıklamada ne Açık Kapı politikası ne de Chester demiryolu projesi için taviz verilmediğini açıklamak zorunda kalmış, resmî ve daha tamamlayıcı açıklama ise Senato önünde yeni Dışişleri Bakanı Hughes tarafından yapılmış ve Hughes Senato'da hangi koşullar altında Amerikan hükümetinin Lozan Konferansı'na katıldığını ve hiçbir gizli diplomasi yoluna başvurulmadığını açıklamıştır⁷. Daha sonraki yıllarda "Ermeni Ulusal Evi" konusu bir daha ele alınmamasına rağmen, Demokrat Parti gene aynı konuyu propa-

5 T-1193-1, 760J. 61/7, 27 October 1920.

6 Bkz., Senator King'in konuşması için: *Congressional Record*, June 3, 1924, ss. 10571-10576.

7 *American Journal of International Law*, Vol XVIII, 1924, s. 241.

ganda materyali yapmış ve I nci Dünya Savaşı sırasında Amerika'nın Ermenistan ve halkına verdiği sözü tutma çabası içinde bulunduğunu belirtmiştir.

II - İkinci Amaç

Amerika, "Ermeni Ulusal Evi" tasarısının yanı sıra kurulmaya çalışılan Pontus Rum devleti için arabulucu rolü oynamak zorunda kalmıştır. Amerika'nın arabuluculuğu Trabzon'u aralarında paylaşmayan Yunan ve Ermeni delegasyonları arasında olmuştur. San Remo Barış Konferansı'na sunulan Pontus Cemiyeti'nin önerisinde İsviçre tipi bir kantonal sistem Trabzon için önerilmiştir. Bu modele göre Ermeni ve Rumlardan oluşan Trabzon kantonunda, ticaret, endüstri, gümrükler, iletişim işleri ortak olarak yürütülürken, dinî işler, eğitim ve jandarma işleri ayrı olacaktır. Ermeni delegasyonu ise Trabzon'un kendi devletleri içinde kalmasını savunmaktadır. Sonunda her iki taraf Amerikan mandasının kendileri için daha yararlı olacağı kanısına varmışlardır. Oysa, 4 Eylül 1920 tarihinde Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na Paris'ten çekilen telgrafta Trabzon'un doğu ve batı diye ayrılarak Ermeni ve Rumlar arasında bölüşülmesine karar verildiği ancak, Sevres Antlaşması'na göre Trabzon vilâyetinin Ermenilere verilmeyip Türklerde kalacağı bildirilmektedir⁸. Sonraki belgelerde, Balkanlarda yapıldığı gibi Trabzon'un nüfusunun aslında dönme Müslümanlardan oluştuğu ispat edilmeye çalışılmıştır. Daha sonraki Pontus'la ilgili raporlarda Mustafa Kemal ile Ermeniler arasında çatışmaların durması için Milletler Cemiyeti'nin konuyu ele alması istenmişse de Ermenistan'ın Karabekir'in güçlerine yenilip barış anlaşması imzalamasıyla ne Ermeni konusunda ne de Pontus için arabuluculuk konusunda Amerika'nın oynayacağı bir rol kalmamıştır.

Sonuç

I nci Dünya Savaşı'ndan yorgun çıkan Fransız ve İngilizler aşırı şekilde Türklere karşı kullandıkları Hıristiyan azınlıkların sorunlarını yeni ve taze güç olarak gördükleri Amerika'nın üzerine yığmaya çalışmışlardır. Amerika ise hammaddeler yönünden çekici bir hale gelen bu bölgede

8 T,1993-1, 760J.6715/44.

kendi çıkarı için bir yer kapma çabasına girişmiştir. Ancak, kendi kamuoyunun baskısı sonucu ve gerçekleri görenlerin analizleriyle bu hayalden vazgeçmiştir. Siyasî sisteminin kendi içindeki azınlıkların etkisine açık olması nedeniyle, özellikle azınlıkların daha yüksek oranda oy verdikleri Demokrat Parti vasıtasıyla Ermeni sorunu tekrar tekrar Türkiye'nin karşısına çıkarılmıştır. Türkiye, ayaklarının üstünde sağlam durmuş ve azınlıklara verilen tavizlerin bir başka çözüme yönelmesi mümkün olmamıştır.